

AHMET MİDHAT EFENDİ'NİN ROMANLARINDA KIYAFET İLMİNİN TESİRLERİ

Şahmurat ARIK*

Influence of Physionomy in The Novels of Ahmet Midhat Efendi

Abstract: Ahmet Midhat is one of the prominent individuals making outstanding contributions to Turkish novel. A number of stories and novels he has written have profound influences in Turkish literature. The author, aiming to educate the society through his works, referred to different subjects in his novels and stories in various ways. One of these subjects is physionomy that form the basis of the study. This branch of science tries to interpret characteristic compositions of individuals through their faces or part of the body. Ahmet Midhat shapes the characters in his novels according to the information revealed by physionomy. Also, he assigns physionomy to some of the characters in his novels, describes, and analyzes other character of his novels thorough their eyes. In this way that type of a nature novel characters have and what they can do are determined before hand and action is accordingly. In this manner, physionomy has a significant function in fiction novels. Naturally this branch of science is not observed only in Turkish literature but also in western literature. For instance, Balzac greatly benefited from physionomy in his novels. Consequently, Ahmet Midhat Efendi often applied physionomy while writing his novels and formed novel characters accordingly.

Keywords: Physionomy, Organ, Novel, Ahmet Midhat, Character

Kültür tarihimizin en renkli simalarından olan Ahmet Midhat Efendi'nin Türk edebiyatında silinmez izler bırakan büyük bir roman ve hikâye külliyatı

* Yard. Doç. Dr., Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Devrek Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyat Bölümü

vücuda getirdiği, bugün hemen herkesçe bilinmektedir. Ayrıca, yazarın eşine az rastlanan bir gayretle kaleme aldığı bu eserlerde, çeşitli vesilelerle farklı konulara temas ettiği ve bu şekilde insanların merak ve öğrenme duygularını tahrik edip onları eğitmeyi hedeflediği de ilgili çalışmalarda sık sık dile getirilen bir husustur. İşte incelememizin esasını teşkil edecek olan kıyafet ilmi, Ahmet Midhat'ın romanlarında rastlanılan bu konulardan biridir. Ancak söz konusu ilim, diğer bazı meseleler gibi sadece değinilmekle kalmaz ve yazarın romanlarında önemli bir işleve sahip olur. Bu sebeple biz burada Ahmet Midhat ve romancılığıyla alâkalı gereksiz tekrarlarla bulunup sözü uzatmak yerine yazarın romanlarında tespit ettiğimiz kıyafet ilmiyle ilgili noktalara geçmek istiyoruz.

Kıyafet kelimesi; “iz sürmek, firâset” ve “bir kimsenin ardınca gidip takip etmek” anlamlarına gelmektedir. İstilahî manada ise, bir kimsenin azaları ve bunlar arasındaki oranlara bakarak onun ahlâk ve karakteri hakkında tespit ve tahminde bulunmayı ifade eder.¹ Surete bakarak sîretin yapısını çözmeye çalışan bu ilim dalına “ilm-i kıyafet”; bunu konu edinen edebî eserlere kıyafetname; kıyâfet ilmîne vâkıf olan kimselere de kâif denmiştir. Kıyafet ilmi, Arapça’da daha çok “firâset”² sözcüğüyle karşılanmış ve inceleme sahasına göre, insanın çehresini konu alan “ilm-i sîmâ”; alın çizgilerini inceleyen “ilm-i hutût”; el ve ayaklardaki işaretlere bakan “ilm-i kef ve'l-akdâm” ve organlarda görülen seğirmelerden hüküm çıkaran “ilm-i ihtilâc” gibi çeşitli bölümlere ayrılmıştır.³

Yukarıda kısaca tanıtmaya çalıştığımız kıyafet ilmî, sadece Doğu kültürüne has olmayıp, Batı’da da büyük ilgi görmüş ve Fizyonomi ismiyle yaygınlık kazanmıştır. Tabîî olarak bu ilim dalı, öncelikle insanoğlunu merkez alan tıp, sosyoloji ve psikoloji gibi bilim dallarına tesir etmiştir. Ayrıca, Batı edebiyatı da bundan nasibini almış ve fizyonomi, edebî eserlerin oluşumunda rol oynayarak yazarlara yeni imkanlar sunmuştur. Tahsin Yücel’in Balzac’ın roman kahramanları üzerine hazırlamış olduğu doçentlik tezi, bu konuda güzel bir örnek teşkil etmektedir. *İnsanlık Güldürüsü’nde Yüzler ve Bildiriler*⁴ adıyla neşredilen bu çalışma, Balzac’ın roman kahramanlarını vücuda getirirken şahısların yüz ve vücut yapıları ile karakterleri arasında nasıl ilgi kurduğunu

1 Mine Mengi, “Kıyafetnameler Üzerine”, *TDAY, Belleten*, Ankara 1978, s. 300.

2 O. B. Macdonald, “Firâset”, *İslam Ansiklopedisi*, C. IV, MEB Yay. İstanbul 1988, s. 640; Süleyman Uludağ, “Firâset”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., C. XIII, İstanbul 1996, s. 116.

3 Ali Çavuşoğlu, *Kültür Tarihimizde Kıyafet-nameler -Kaynakları, Konuları ve Hükümlerin Değerlendirilmesi-*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1996, s. 20-22.

4 İlk defa 1972 yılında *Figures et messages dans la Comédie Humaine* adıyla Fransa’da yayınlanan bu eser, daha sonra *İnsanlık Güldürüsü’nde Yüzler ve Bildiriler* ismiyle Yapı Kredi Yayınları arasında tekrar basılmıştır.

ilginç örneklerle ortaya koymaktadır. Balzac'a göre, insan çehresi, "insanın derin varlığını, gizli öyküsünü, yazgısını bildirir, belirtir, gösterir, ele verir, söyler, dile getirir, kesinler ve önceden sezdirir."⁵ ve bu sebeple, fizyonomi, roman sanatı için önemli bir ilim dalıdır.

Şahıslar kadrosunun teşekkül, tasvir ve tahlilinde fizyonomi ilmine sıkı sıkıya bağlı kalan Balzac, bazı roman kahramanlarına da bu ilmi verir ve bu vesileyle kahramanların birbirlerini tanıyıp irdelemesine; dolayısıyla da vak'aların cereyanına zemin hazırlar. İzahına çalıştığımız bu durum, sadece yüz ve vücut azalarının tasviriyle kalmaz. Romanlardaki kişilerin karakterleri, onların kullandığı eşya ve içinde yaşanılan mekânla da izaha çalışılır. Robbe-Grillet, bu tarz tasvirlerin sadece Balzac'ın romanlarında görülmediğini; XIX. yy. Fransız romanının yüz ve vücut yapılarıyla ilgili tasvirlerle dolu olduğunu söyler:

"Tasvir modern bir buluş değildir. Başta Balzac'ın eserleri olmak üzere, özellikle 19. yüzyıl Fransız romanı, yüzler ve vücutların yanı sıra, uzun uzadıya ve kılı kırk yararcasına tasvir edilmiş evlerle, döşemelerle, elbiselerle doludur."⁶

Hulâsa, Türk edebiyatında önemli bir mevkie sahip olan kıyafet ilmi, Batı'da da önemli bir yer edinmiş ve roman sanatında bu ilimden bir hayli faydalanılmıştır. Türk edebiyatında, daha çok kıyafetnamelerle boy gösteren bu ilim dalı, Tanzimat sonrasında Batı'da olduğu gibi Türk romanına da tesir etmiştir. Bu dönemde roman sanatçılarımız arasında eserlerinde kıyafet ilminden faydalanan yazarlarımızın başında Ahmet Midhat Efendi gelmektedir. Bütün bu izahlardan sonra asıl incelememize geçebiliriz sanırım. Öncelikle, makalemizde takip edeceğimiz yolu açıklayalım.

Çalışmamızda, Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdi'nin kaleme aldığı ve Türk edebiyatında bilinen ilk kıyafetname özelliği taşıyan eser ile Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın yazdığı son kıyafetname esas alınacaktır.⁷ Okuyucularımıza mukayese imkanı sağlamak amacıyla evvela bu iki kıyafetnameden göz, diş, dudak, baş vb. uzuvlar hakkında yazılmış beyitlerden örnekler verilecek;

⁵ Tahsin Yücel, *İnsanlık Güldürüsünde Yüzler ve Bildiriler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997, s. 23.

⁶ Alain Robbe-Grillet, *Yeni Roman*, (çev. Asım Bezirci), Yazko Yayınları, İstanbul 1981, s. 73.

⁷ Âmil Çelebioğlu, söz konusu kıyafetnamelerin mevcut nüshalarını karşılaştırarak araştırmacıların hizmetine sunmuştur. Türk edebiyatındaki birçok kıyafetname arasından bu iki kıyafetnameyi tercih ettiğimizde söz konusu eserlerden birinin "ilk", diğersinin de "son" olması büyük oranda etkili olmuştur. Ayrıca, Hamdullah Hamdi'nin kıyafetnamesinin diğer kıyafetnelere tesir etmesi ve Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın kıyafetnamesinin toplumda geniş yankı bulması da gözönüne alınmıştır. Daha geniş bilgi için bkz., Âmil Çelebioğlu, "Kıyâfet ilmi ve Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdî ile Erzurumlu İbrâhim Hakkı'nın Kıyâfetnâmeleri", *Ankara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi -Ahmed Caferoğlu Özel Sayısı-*, Ankara 1979, s. 305-347.

bunları müteakiben de Ahmet Midhat'ın romanlarında tespit ettiğimiz kıyafet ilmiyle ilgili hükümler sunulacaktır.

Ahmet Midhat Efendi, *Fennî Bir Roman yahut Amerika Doktorları*⁸, adlı romanında, kıyafet ilminin insanoğlu için ne derece önemli olduğunu vurgular ve bu ilme mesai sarf etmenin tıp ilminde kadavralar üzerinde çalışmak kadar faydalı ve gerekli olduğunu belirtir. Zira bu ilimlerden biri insanoğlunun maddî sıhhati için uğraşırken diğeri de insanın hem kendini tanıyıp eksiklerini gidermesi; hem de diğeri insanları tahlil edip ona göre muamelede bulunmasını sağlayarak beşeriyetin huzur ve saadetine hizmet etmektedir. Yazar, Amerika'daki Teşrih-i Müttekâmil Cemiyeti'nden bahsederken oradaki cesetlerin iki türlü incelendiğini belirtir. Bunlardan birincisi, kadavraların doktorlar tarafından parçalanması; ikincisi de cesetlerin ilm-i kıyafetçe gruplara ayrılıp tetkik edilmesiyle gerçekleştirilmektedir. Müellif bu nakilden sonra sözü şöyle bağlar:

“Hükemâdan Descartes mi? Hangisi olduğunu pek tahattur edemiyoruz. Hasılı hükemâdan birisi fizyoloji, yani menâfiü'l-a'zâ ve psikoloji. Yani menâfiü'r-ruh fenlerinde o kadar ileriye varmış ve o kadar mühim şeyler yazmağa başlamış ki derece-i ehemmiyetini takdir edenler dûçâr-ı veleh olmuşlar. Yine kendisi gibi hükemâdan bir adam, bu zata “Yahu! Bu kadar güzel şeyleri yazmak için hangi kitaplara, hangi mehazlara müracaat ediyorsunuz?” sualini irat edince, o zat şöyle yanı başındaki perdeyi kaldırıvermiş. Bir de ne görsünler? Perdenin öte tarafında muntazam yapılmış tezgâhlar üzerinde birkaç insan naaşı bulunarak, binlerceye varan cerrah aletleri dahi muntazam surette tertip olunmuşlar. Hakîm cenapları bunları göstererek “İşte bu kitapları tetkik ile hilkat-i beşeriyedeki hakayıki meydana çıkarıyorum.” demekle arkadaşının merakını halletmiş ise de asıl bîçareyi bundan sonra meraka dûçar eylemiş.”⁹

Kıyafet ilminin önemini vurgulayan bu cümlelerden sonra kıyafetname ve romanlardan aldığımız örnekleri verebiliriz.

a. BAŞ

Başı büyük uluvv-i himmet olur

*Küçük olursa akli killet olur*¹⁰

Hamdullah Hamdi

Başı büyük olanun

*Aklı çok olur anun*¹¹

Erzurumlu İbrahim Hakkı

⁸ Ahmet Midhat, *Fennî Bir Roman yahut Amerika Doktorları*, İstanbul 1305

⁹ *age.*, s. 28.

¹⁰ Çelebioğlu, s. 323.

¹¹ *agm.*, s. 337.

Kıyafetnamelerden aldığımız “baş” hakkındaki bu beyitlerden anlaşılacağı üzere başın büyük olması, diğer azaları da göz önüne almak kaydıyla, yüksek zekâya delâlet etmektedir. Ancak bir de Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın şu beyti vardır ki, bu da başın büyük olmasının ahmaklığa işaret ettiğini belirtmektedir:

*Olsa kafası arîz
Humk iledür ol marîz.*¹²

Bu beyitlerden sonra şimdi de Ahmet Midhat Efendi'nin *Esrâr-ı Cinâyât*¹³ adlı romanından aldığımız parçaya bir bakalım ve yukarıya aldığımız beyitlerle karşılaştıralım. *Esrâr-ı Cinâyât*, isminden de anlaşılacağı üzere, sır dolu iki cinayet hadisesini konu almıştır. Tüm İstanbul'u meşgul eden bu cinayetlerin soruşturmasını Osman Sabri adlı bir sorgu hakimi yapmaktadır. Tahkikatın gidişatı hakkında bilgi alabilmek için bütün gazeteciler bu şahsın peşindedir. Ahmet Midhat, bu vesileyle sözü gazeteciliğe getirir ve bu mesleği seçenlerin -biraz da olsa- her ilimden anlamaya mecbur olduklarını; bununla birlikte kıyafet ilmini, diğer ilimlere göre, çok daha iyi bilmeleri gerektiğini söyler: “Gazeteci kısmı her ilimden biraz anlamaya muhtaç olduğu gibi ilm-i kıyafeti daha ziyade anlamaya muhtaçtır. Karşısındaki adamın kalbinden ezberlediği şeyi yüzünden ve gözlerinden anlayıp okumalıdır.”¹⁴

Yazar, gazetecilik hakkında böyle bir girişten sonra Beyoğlu sorgu hakimi Osman Sabri Efendi'yi tasvire başlar: “...Bir buçuk arşından ibaret olan şu cılız vücut üzerinde ve bahusus “armut sapı” tabirinin bihakkın şayestesi olan bir gerdana saplanmış başını görseydiniz Osman Sabri Efendi'yi âdeta bir karikatür zannederdiniz. Bu kafayı iki arşın sekiz parmak irtifağında bir boya ve bir arşın iki parmak arzında bir çift omuzu üzerine takmalı idiler ki tenasübünü bulmuş olsun.

“Fizyonomi” yani ilm-i kıyafet bazı kocaman kafalıları “man-kafa” olmak üzere hükmeder. Hakkı da vardır. Çünkü bu kısım kafaların içindeki dimağ az olarak binaenaleyh bir boş sandıktan başka bir şeye benzemezler. Fakat içi dolu olan kocaman kafaların dimağca ve onun muktezası olan zekâca zenginliğine gözlerden intişar eden fetânet ateşleri delâlet eder ki işte Beyoğlu müstankırlarından Osman Sabri Efendi'nin kafası dahi bu kafaların en mükemmellerinden birisi idi.”¹⁵

¹² *age.*, s. 342.

¹³ Ahmet Midhat, *Esrâr-ı Cinâyât*, İstanbul 1301.

¹⁴ *age.*, s. 9.

¹⁵ *age.*, s. 9.

Yukarıdaki parçada da görüldüğü gibi, Ahmet Midhat, Osman Sabri Efendi'yi tasvir ederken Hamdullah Hamdi ile Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın beyitlerine paralel sözler sarf etmiş ve başın büyük olmasının zekâvet yahut da ahmaklığa delâlet edebileceğini söylemiştir. Nihayetinde tercihini müspet yönde kullanmış ve Osman Sabri'de görülen bu başın zekiliğe alâmet olduğunu belirtmiştir. Nitekim, Öreke Taşı ile Beyoğlu cinayetleri bu kahraman vasıtasıyla aydınlatılmış ve Ahmet Midhat, Osman Sabri'nin ne kadar zeki biri olduğunu ispatlamıştır.

b. DİŞ

*İri olursa şerr ü âfetdür
Eğrisi hîle vü huyânetdür*

*Dişleri iri olan
İşler ol ekser yaman*

*Çün düz ola vü mutedil dendan
Kim ola yigleye dürrü andan¹⁶*

*Mutedil olan diş
Sıdk u safadur işi¹⁷*

Hamdullah Hamdi

Erzurumlu İbrahim Hakkı

Hamdullah Hamdi ile Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya göre iri diş, şerir olmaya yahut çalışkanlığa; eğri diş, hileye; düzgün diş de doğru sözlülüğe alâmettir. Beyitlerden romanlara geçtiğimizde *Müşâhedât*'ta¹⁸ yazarın diş konusunda çok ilginç bir tasarrufta bulunduğunu görüyoruz. Ahmet Midhat'ın kıyafet ilmine en fazla yer verdiği bu eserde, kendisi de bir roman kahramanıdır. Yazar, romanın başlangıcında, vapurun erkekler kamarasına girip kendi karşısına oturan üç bayandan söz eder. Bunlardan ikisi gençtir ve esmer olanı Siranuş; sarışını da Agavni adını taşımaktadır. Siranuş'un çehresine bakıldığında çok sebatkâr ve metanetli biri olduğu anlaşılmaktadır. Ahmet Midhat, Siranuş hakkındaki bu tespitinden sonra onun dişlerinin de nasıl olması gerektiğini kat'iyet ifade eden şu cümlelerle izah eder: "Karşımızdaki esmer güzelinin çehresi tamam o beyyine-i zîbaya zemin-i letafet-efza olacak beyzî çehrelerden bulunduğu gibi onun altındaki irice dudaklar ve yumruluğu sivriliğine galip çene, levha-i vechi gerçekten güzel bir hale koyduktan maada tabiatında da fevkalhad bir metanet ve gerek dostluğunda ve gerek düşmanlığında sebat ve hele intikamında şiddet olduğunu bahiren göstermekte idi..."

¹⁶ Çelebioğlu, s. 327.

¹⁷ *age.*, s. 341.

¹⁸ Ahmet Midhat, *Müşâhedât*, İstanbul 1308.

Güldüğü nadir görüleceğinden ve hele bir zamana kadar karşımdaki esmer dilber gülmediği gibi ondan sonraki ahval gülmeyi büsbütün muhale ta'lik eylediğinden dişlerinin nasıl olduğu görülemedi. Fakat her şeyi görmek zaruri midir? Görmeden bilinemez mi? O anda yemine bile hazır idim ki kadının dişleri biraz büyücek fakat gayet sık ve kavidirler. Çünkü çehrenin heyet-i umumiyesinden istidlâl olunan metanet, şecaat, sabır ve sebat, şiddet-i azm, ciddiyet-i cezm manaları büsbütün yalan ve yanlış olmamak için dişlerin de böyle olmaları iktiza eder.”¹⁹ Bu satırlarda Ahmet Midhat, genç kadının simasına bakarak ne gibi karakter özelliklerine sahip olduğunu; hatta müşahede ettiği azalardan hareketle görmediği dişlerinin dahi nasıl olması gerektiğini belirtmiştir. Bu çerçevede, kıyafetnamelerde diş'e dair söylenenlerle Siranusu'un diş ve karakter hususiyetleri mukayese edildiğinde aralarında fark olmadığı açık bir şekilde görülmektedir.

Yazar, Siranusu'tan sonra Agavni'yi de tasvir eder. Ondaki simanın nasıl bir karakterden haber verdiğini belirttikten sonra genç kadının dişlerinin küçük ve seyrek olduğunu ve bu şekildeki dişlerin pek hoş gitmeyeceğini söyler. Ancak bu sözün ardından şunu da hemen ilâve eder ki, bu karakterdeki bir kadının dişlerinin başka türlü olma ihtimali yoktur: “...Burun küçücük. Ağız daha küçük. Çene yusyumru olduktan maada, müntehası bir de zenahdan ile müzeyyen. Hey'et-i umumiyesinde öyle bir hal var ki, gülmediği zaman dahi gülüyor zannolunur. En büyük hüznün ve elem bu çehreyi tağyir edemez. Ağlasa bile, gözyaşları o çehre üzerinde bir ziyet-i zaide olarak telakki olunur. Bir tebessüm-i daimi, ince ve solgun dudaklarını daima küşâde bulundurduğundan, taneleri küçük ve biraz da seyrek olan dişleri belki ressamların zeban-ı intikadını tahrik edebilirse de eğer tabir-i caiz ise kaide-i hilkat böyle olmasını iktiza eder.

Bu sarışın güzelin sinni otuzdan aşağı tahmin olunamaz. Muhammen biraz daha yukarıya doğru çıksa bile men edilemez. Fakat şöyle ilk bakışta on sekizden yirmiye kadar nevcivanlık, şenlik, şuhluk buna layık görüldüğü halde, esmerde otuz beşlik kırkılık kadınlarda bile ağlebiyetle görülemeyen kâmillik, vakurluk nazar-ı ehl-i dikkate derhal çarpar.”²⁰ Bu satırlardan küçük ve seyrek dişlerin, sevimlilik ve şuhluk alâmeti olduğu anlaşılmaktadır ki, Agavni tam bu evsafıta bir kadındır.

Müşâhedât'tan sonra *Karnaval*²¹ adlı romanda da diş şekli ile karakter arasında ilgi kurulur. Romanın kahramanlarından Şehnaz'ın dişleri, onun ne kadar inatçı ve geçimsiz biri olduğunu ilân etmektedir: “Boyu kısaya akreb, orta vücut bir iskelet olup hilkatindeki inada bakınız ki dişleri dahi dudaklarından

¹⁹ *age.*, s.15-16.

²⁰ *age.*, s.16.

²¹ Ahmet Midhat, *Karnaval*, İstanbul 1298.

harice fırlamağa her zaman hazır ve muntazır bir haldedirler.”²² Romandaki bu tasvirten sonra vuku bulan hadiseler, Şehnaz’ın gerçekten de bu tespite uygun bir karakter taşıdığını belgelemiştir.

Ahmet Midhat, *Cinli Han*²³’da Delaroş’u tanıtırken dişlerinin hem çok küçük, hem de gayet sık olduğunu; bunun da inat ve sert mizaçlılığı gösterdiğini söyler: “Ağzındaki dişleri hem gayet küçük hem de gayet sık! Sadası ise bir topçu kumandanı kadar dik ve serttir. Bu herifin suratına bakan adam ahlâkı gayet sert ve kendisi gayet inatçı bir adam olduğunu derhal anlar.

Bu hâl ve tavırda bulunan adam insana yek nazarda muhabbet değil havf ve dehşet ihsâs eyler. Zira güldüğü zaman bile tebessümünde bir letafet olmayıp hele gazaplandığı zaman iki gözleri iki cehennem olarak ateşler saçmağa başlar ki bunu gören gözlerin kamaşmaması kabil olamaz.”²⁴ Romanın başında Jozefin’e soylu bir aileden geldiğini söyleyen Delaroş’un ileriki sayfalarda yalan söylediği ortaya çıkar ve bir çete reisi olarak birçok insanın canına kıydığı anlaşılır. Ahmet Midhat, bütün bunların Delaroş’un yüzünden okunduğunu söyler.

c. DUDAK

Yufka ve kırmızı olursa tutak

*Anlanur lutf-ı tab u fehm-i sebak*²⁵

Hamdullah Hamdi

Yufka ve ahmer tutak

*Sâhibi anlar sebak*²⁶

Erzurumlu İbrahim Hakkı

Yukarıda verdiğimiz beyitlere göre dudağın ince ve kırmızı olması, sahibinin zeki ve anlayışlı olduğunu göstermektedir. *Esrâr-ı Cinâyât* romanında da bu manaya uygun bir kullanımla karşılaşılır. Yazar, Beyoğlu Savcısı Osman Sabri Bey’in dudaklarının inceliğini, sivrice burun ve yumru çenesini de göz önüne alarak zekiliğe yorar: “O ateş-nâk gözler hem küçürek hem yuvarlaktır. Kaşları gözler önüne yığılmış denilebilecek kadar düşük olup bunların altındaki sivrice burun ile ince dudaklar ve yumru çene Osman Sabri’nin suratında şeytanet derecesine varan zekânın alâim-i zahire ve bahiresinden addolunur.”²⁷ Görüldüğü gibi, dudaklar hakkında kıyafetnamelerde zikredilen ifadeler ile romanda tespit ettiğimiz sözler birbirini desteklemektedir. Zaten

²² *age.*, s. 47.

²³ Ahmet Midhat, *Cinli Han*, Kırkanbar Matbaası, İstanbul 1302.

²⁴ *age.*, s. 37-38.

²⁵ Çelebioğlu, s. 328.

²⁶ *age.*, s. 341.

²⁷ *Esrâr-ı Cinâyât*, s. 9.

olayların gelişimi de aynı manaya hizmet etmiş ve neticede, Osman Sabri'nin ne kadar zeki biri olduğu herkesçe anlaşılmıştır.

d. GÖZ

*Göz karası zekâ alâmetidir
Surh olursa şecâat âyetidir*

*Çeşmi siyehdür muîf
Çeşmi kıızıdır şecî*

*Gözi büyüğün ıssı kâhil olur
Küçük olsa hafif ü muhmil olur.²⁸*

*Çeşmi küçüktür hafif
Çeşmi büyüktür zarif²⁹*

Hamdullah Hamdi

İbrahim Hakkı

Bu beyitler çerçevesinde bir kimsenin gözlerinin siyah olması, o kişinin zekâvetine; küçük olması hafiflik ve ihmalkârlığına; büyük olması da bazı durumlarda zarıflığa, bazen olgunluğa, bazı vakitler de tembelliğe delildir. Hamdullah Hamdi ve İbrahim Hakkı'nın göz hakkında ifade ettikleri bu beyitlerden sonra şimdi de Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında "göz" ile ilgili kayıtlara bakalım. *Süleyman Muslî*³⁰ romanı, Ahmet Midhat'ın Araplarla Haçlılar arasındaki savaşları konu ettiği bir eserdir. Romanın en önemli kahramanlarından Süleyman, haçlılara esir düşmüş ve kendisine Baptisten adı verilmiştir. Gözü pek bir delikanlı olan Baptisten, aynı zamanda çok vefalı ve bir o kadar da zeki biridir. Yazar, bu hususiyetlerin onun çehresinden okunduğunu belirtir: "Çocuk buğday renkli nahif endamlı, kara kaşlı, kara gözlü, beyzî simalı; zekâ ve şecâat-ı tab'ına tavır ve siması şehadet eder bir afet olup..."³¹ Yukarıdaki beyitlerde belirtilen siyah gözün zekiliğe delâleti, Baptisten'de zuhur etmiş ve bu kahraman, roman boyunca zekâvetini ispatlar mahiyette hareket ederek haçlılar ile Batınlırlere üstün gelmeyi başarmıştır.

Ahmet Midhat, *Vah*³² adlı romanında evli bir kadının başından geçen olayları ele almıştır. Eserin önemli kahramanlarından Necati Bey, iyi bir tahsil görmemesine karşın oldukça zeki biridir. Yazar, onun siyah ve parlak gözlerinin zekâvetine delil olduğunu şu cümleyle anlatır:

"Boyu kısa ve vücudu epeyce mülcem bulunduğundan boy posu, endamı, hıramı ile hiç de câlib-i enzâr-ı hayret olamaz ise de koyu kumral sakalı levha-yı rûyuna epeyce yakışık alabilecek bir

²⁸ Çelebioğlu, s. 324.

²⁹ *age.*, s. 338.

³⁰ Ahmet Midhat, *Süleyman Muslî*, Kırkanbar Matbaası, İstanbul 1294.

³¹ *age.*, s.16.

³² Ahmet Midhat, *Vah*, İstanbul 1299.

çerçeve makamına kaim olup siyah gözlerinin parıl parıl parlaması dahi bu adamda büyük bir zekâ bulunduğuna delâlet eder.”³³

Esrâr-ı Cinâyât'ta da göz ile ilgili bir bahse yer verilmiştir. Romanın önemli kahramanlarından Osman Sabri'nin gözleri onun yüksek zekâsını bildirmektedir:

“...Fakat içi dolu olan kocaman kafaların dimağca ve onun muktezası olan zekâca zenginliğine gözlerden intişar eden fetanet ateşleri delâlet eder ki işte Beyoğlu müstantıklarından Osman Sabri Efendi'nin kafası dahi bu kafaların en mükemmellerinden birisi idi.

O ateş-nâk gözler hem küçürek hem yuvarlaktır. Kaşları gözler önüne yığılmış denilebilecek kadar düşük olup bunların altındaki sivrice burun ile ince dudaklar ve yumru çene Osman Sabri'nin suratında şeytanet derecesine varan zekânın alâim-i zahire ve bahiresinden addolunur.”³⁴

*Arnavutlar Solyotlar*³⁵, Ahmet Midhat Efendi'nin konusu Balkanlarda geçen bir romanıdır. Eserde, Rüstem'in yüzüne ve gözüne dikkat edildiğinde ne kadar zeki biri olduğunun anlaşılacağı söylenmiştir: “Fidan gibi boyu sarı ipekten teşkil edilmişçesine ince bıyıklar firuzeden lâtif mavi gözler lepiska perçemler ile insan güzeli addolunan bu delikanlının nâsiyesinde, gözlerinde bir zekâvet-i faika asarı dahi görülmektedir ki buna talâkat-ı lisanîde nazm okuduğunda mecliste herkesi ağzına baktırıp hayran eylemektedir.”³⁶ Ali Paşa'nın en çok güvendiği adamı olan Rüstem; Türkçe, Arnavutça, Rumca ve İtalyanca bilmektedir. Zeki, soğukkanlı ve yiğit bir delikanlıdır.

Kara gözlerin zekilik alâmeti sayıldığı bir kayda da *Haydut Montari*³⁷ romanında rastlanmaktadır. Romanda Corcino, yazar tarafından şöyle tasvir edilir:

“Bu zat zayıfça endamlı bir şey ise de esmer renginin parlaklığından ve siyah gözlerinin yıldır yıldır oynaklığından hem kaviyyü'l bünye hem de gayet zekâvetli olduğu anlaşılacağı gibi kuzgunî siyah ve epeyce gümrâh bıyıkları ve saçları ve yuvarlak burnu ve ince dudak ve değirmi çenesi epeyce bir hüsn-i merdaneye nailiyeti de hükmettir.”³⁸

33 *age.*, s. 29.

34 *Esrâr-ı Cinâyât*, s. 9.

35 Ahmet Midhat, *Arnavutlar Solyotlar*, İstanbul 1305.

36 *age.*, s. 30.

37 Ahmet Midhat, *Haydut Montari*, Kırkanbar Matbaası, İstanbul 1305.

38 *age.*, s. 8.

Corcino'nun kız kardeşi Margarita elli yaşlarında bir kadındır. Gençliğinde sahillerde şarkı söyleyerek geçinmeye çalışırken namusunu muhafaza etmiş; ancak daha sonraları bunda muvaffak olamamıştır. Margarita'nın gözleri de onun ne kadar zeki ve şuh bir kadın olduğunu göstermektedir:

“Hemşiresi Margarita elli yaşına takarrub etmiş bir duldur ki, gençliği zamanında Napoli'nin esmer tenli, kara gözlü, gayet zeki ve şuh dilberlerinden olduğu hâlâ anlaşılabilir.”³⁹

Corcino, Kont Kastel Nora'nın gemisine muço olarak alındıktan kısa bir süre sonra dikkat çekmiş ve yazarı yamaklığına terfi ettirilmiştir. Corcino, bu hadise münasebetiyle kendini kıskanan tayfalara yükselmeye devam edeceğini ve bir gün acente olacağını söyler. Hatta zamanla kont bile olacaktır. Tayfalar, Corcino'nun bu sözlerini alayla karşılırlar; fakat Gargola, Corcino'yu dikkatle dinler ve diğer tayfalara kızarak şu sözleri sarfeder: “Gülmeyiniz be gülmeyiniz! Bu iblis oğlu ibliste öyle parlak gözler öyle yaman bir akıl vardır ki her şey olabileceğine ben kaniim.”⁴⁰

Corcino gerçekten de söylediklerini bir bir gerçekleştirir. Önce baş acenta; daha sonra da Kont'un tüm mal varlığını kendi zimmetine geçirerek çok zengin biri olur. En son da bol miktarda para ödeyerek devletten asalet nişanı alır. Bütün bu vak'alar, Ahmet Midhat Efendi'nin zeki kahramanları için seçtiği göz renginin rastgele olmadığını ve yazarın kıyafetnamelerden hareketle renk tercihiinde bulunduğunu gösterir.

Ahmet Midhat, kendisinin de roman kahramanı olarak yer aldığı *Müşâhedât* adlı romanında Siranuş'un siyah ve büyük gözlerini şöyle tasvir etmiştir: “Gözleri mikyas-ı tabîsinden hayli iri olmasalar siyah üzüm gibi koyu kara olan hadikaları bütün çeşmhaneyi istiab ederek beyazına yer kalmaz idi. Ama gözlerin böyle mikyas-ı tabîsinden hariç görülecek derecede büyücek olmasını nakise addedemezsiniz ya? “Çeşm-i ahuya benzemiyor. Siyahı akına yer bırakmamış.” der iseniz, güzel ne olduğunu bilmediğinize haml ederiz. Gözlerin böyle mikyas-ı tabî fevkinde büyücek olması nasıl canlar yakar bir hüsn-i vakurâne teşkil eylediklerini takdir edebilmeniz için o gözleri görmeniz lâzım idi.”⁴¹ Göz bahsinin başında verdiğimiz beyitler çerçevesinde, siyah ve büyük göz, zekâ ve olgunluk belirtisidir. Bu özelliklere sahip olan Siranuş, bunlara ilâve olarak hem çok vefalı; hem de çok namusludur. Ahmet Midhat, yukarıya aldığımız tasvirinde, Siranuş'un siyah ve iri gözlerinin ona ayrı bir güzellik ve vakar verdiğini söylemiş ve böylelikle kıyafet ilmine uygun bir tercihte bulunmuştur.

39 *age.*, s. 13.

40 *age.*, s. 64.

41 *Müşâhedât*, s. 15.

Ahmet Mithat, Siranuş'tan sonra Agavni'yi de tasvire girişir: "Sarışın güzel ise esmerin büsbütün ma'kusu bir dilberdi. Lepiska saçlar, kadınların "tahrirli mavi" dedikleri gözler ki mavisinin etrafı kalem-i kudretle bir hatt-ı siyah çekilerek tezyin olunmuş! Bu güzel gözler küçük hatta pek küçük, lâkin şiddet-i zekâyâ ve vefret-i şetarete delâlet etmek üzere, mini mini çeşmhânelerinde fırl fırl dönerler."⁴²

Yukarıdaki satırlarda belirtildiği gibi, Agavni de en az Siranuş kadar zekidir. Fakat onun kadar ağırbaşlı değildir. Vapurda erkekler kamerasında oturmasına rağmen pervasızca hareket eder ve gülücükler atar. Onun bu hâli, mezkur kıyafetnamelerdeki şu beyitleri hatırlatır:

Gözleri gök olanda olmaz edeb

Gözi çakı bahadır olsa aceb⁴³

Gözleri gökdür lebîb

Lîk ala gözli edîb⁴⁴

Birinci beyitten anlaşılacağı üzere Hamdullah Hamdi, mavi gözlülerin edepsiz olduğunu söyler. Erzurumlu İbrahim Hakkı ise, mavi gözü, zekiliğe alâmet sayar. Ahmet Midhat, Agavni'yi tanıtırken yukarıdaki manalara göre hareket eder ve küçük, mavi gözlü kahramanını Hamdullah Hamdi ve Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın sözlerine bir surette hem hafif meşrep; hem de zeki biri olarak canlandırır.

İdealize edilmiş bir Türk gencinin macerasının ele alındığı *Ahmet Metin ve Şirzad*'ta⁴⁵ Ahmet Metin adlı başkahramanın tasviri sırasında da parlak gözlere dikkat çekilir: "Bu adam ortadan ziyade uzuna karib boylu, iri kemikli fakat mülahham değil, adeleli, kızıl, esmer, yağız, parlak gözlü, siyah tüylü, yirmi yedi yirmi sekiz yaşlarında bir şık beydir. Bu adamın gayet zeki olduğu yüzüne bakar bakmaz anlaşılır."⁴⁶

Yazar, Ahmet Metin'in hizmetçisi Vasiliki'yi tanıtırken de kıyafet ilmüne müracaat eder. Onun zeki bir kız olduğunu koyu ela gözleri ve beyzî siması ele vermektedir: "...Beyzî çehre üzerinde koyu ela gözler zekâvet ve hatta biraz da şeytanet ziyaları saçar."⁴⁷

42 *age.*, s. 16.

43 Çelebioğlu, s. 324.

44 *age.*, s. 338.

45 Ahmet Midhat, *Ahmet Metin ve Şirzad*, İstanbul 1309.

46 *age.*, s. 8.

47 *age.*, s. 98.

e. SES

'Âli-himmet olur büleñd-avaz
Kısa ünlilerin yürekleri az

Kim ki sesidür kaba
Himmeti var merhabâ

Savtı yogun olursa insanun
Hulki bed hasmı çoğ olur anun⁴⁸

Ses çatal olsa o cân
Halka ider bed-güman⁴⁹

Hamdullah Hamdi

Erzurumlu İbrahim Hakkı

Hamdullah Hamdi ile Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya göre yüksek ve kalın sesli olmak himmetin yüceliğine işarettir. Bunun yanında gür sesli olmak da kötü ahlâk ve düşman sahibi olmanın göstergesidir. Bakalım Ahmet Midhat bu konuda ne diyor? Yazar, *Cinli Han*'da Delaroş'u tanıtırken boy ve dişlerinin şekli hakkında bilgi verdikten sonra sesi hususunda da şu satırları yazar: "Sadası ise, bir topçu kumandanı kadar dik ve serttir. Bu herifin suratına bakan adam ahlâkı gayet sert ve kendisi gayet inatçı bir adam olduğunu derhal anlar."⁵⁰ Ahmet Midhat'ın Delaroş'un sesinden hareketle yaptığı bu tespit doğrudur. Delaroş, sert mizaçlı ve istediğini elde etmek için her türlü yola müracaat eden inatçı bir insandır. Bu yönüyle yukarıda verdiğimiz beyitlerle örtüşmektedir. Buna ilâve olarak Delaroş'un çete reisi olarak pek çok insanın kanına girmesi ve bir çok da düşman kazanması, Hamdullah Hamdi'nin "Savtı yogun olursa insanun / Hulki bed hasmı çoğ olur anun" sözünü haklı çıkarmaktadır.

f. RENK

Rengi ol âdemün ki sufretdür

Benzi kıızıdır edib

Kalbi kalb u işi hıyânetdür⁵¹

Esmer olandur lebîb⁵²

Hamdullah Hamdi

Erzurumlu İbrahim Hakkı

Beyitlerde görüldüğü kadarıyla Hamdullah Hamdi, ten renginin sarılığını hayra yormaz. Zira sarı ten, kötü kalplilik ve hainliğe işaret eder. Erzurumlu İbrahim Hakkı da kızıl renkli tenin edebi, esmerliğin de zekiliği gösterdiğini belirtir. Geçelim romanlarımıza! Ahmet Midhat, *Dürdane Hanım*'da⁵³ Papazoğlu lâkaplı Andonaki'yi kıyafet ilmiyle deşifre eder. "Sarı herif" dediği bu kişinin kıyafeti, sahibinin hırsızlık ve yankesicilikte çok usta biri olduğunu

48 Çelebioğlu, s. 328.

49 *age.*, s. 340.

50 *Cinli Han*, s. 37-38.

51 Çelebioğlu, s. 321

52 *age.*, s. 339.

53 Ahmet Midhat, *Dürdane Hanım*, İstanbul 1299.

fısıldamaktadır. Kahramanın rengi de bunu söyler mahiyettedir: “Meğer Galata’da bizim sarı herife benzer bir adam varmış. Bu ise, garanti bir Rum idi ki kalıbı, kıyafeti hırsızlıkta ve yankesecilikte artık pir olmuş bulunduğunu yek nazarda hükmettirir idi.”⁵⁴

Gürcü Kızı yahut İntikam’da⁵⁵ da benzer bir kullanıma rastlanmaktadır. Ancak bu defa ten rengi sarı değil, kıızıdır. Ahmet Midhat, bu romanı yazmasına vesile olan Alman seyyah Kilyom’u tasvir ederken bu adamın teninin kızıl renkte olduğunu kaydetmiştir: “Şahs-ı manidarı hâlâ gözümüzün önünde bulunan bu zat uzun boylu iri kemikli kızıl tenli ve kıızıla karib kumral renk-i aslisinde iken beşte dört kısmı ağarmış bulunmasından dolayı pek güzel bir renk peyda eylemiş olan kaba sakallı pala bıyıklı...”⁵⁶ Yazar, malum seyyah hakkında izahat verdikçe Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın kızıl tenli insanlar hakkında sarf ettiği sözlere uygun bir şahsiyetle karşı karşıya olduğumuzu hissederiz. Kilyom, iyi ahlâklı, kibar ve mert bir insandır.

Ahmet Midhat, esmer renkli insanların zeki olduğunu da *Haydut Montari*’de belirtir. Romanın en önemli şahsiyetlerinden Corcino, esmer renklidir ve şeytancasına bir zekâyâ sahiptir: “Bu zat zaifçe endamlı bir şey ise de esmer renginin parlaklığından ve siyah gözlerinin yıldır yıldır oynaklığından hem kaviyyü’l bünye hem de gayet zekâvetli olduğu anlaşılacağı...”⁵⁷

g. ÇEHRE

Ahmet Midhat, kalpteki duygu ve düşüncelerin mutlaka yüze aksedeceğini, bu sebeple de insan çehresine “kalp-nâme” yahut da “mizânü’l-kalp” denilebileceğini söyler. Bu açıdan “Çehre, kalbin herkese açık bir sahifesidir.”⁵⁸ ve ancak dikkatli gözler onu okuyabilecektir. Yazar, *Hayret* isimli eserinde de buna benzer bir ifade kullanır ve: “İlm-i kıyafet erbâbı derler ki: “İnsanın kastı ne ise çehresinde o kastı gösterir alâim peyda olur.” Bu söz doğru bir sözdür. Su-i maksatta mütemadiyen devam eden adamların çehrelerindeki alâim dahi yerleşip kalır.”⁵⁹ der.

Müellifin bu sözlerini müteakiben şimdi de kıyafetnamelerdeki çehreyle ilgili tespitleri görelim:

*Çün göresin ki yüzi zerd ü nahîf
Mekr andan kaçarsan olma harîf*

*Vechi pek uzun olan
Lâf ile söyler yalan*

⁵⁴ *age.*, s. 7.

⁵⁵ Ahmet Midhat, *Gürcü Kızı yahut İntikam*, İstanbul 1306

⁵⁶ *age.*, s. 4.

⁵⁷ *Haydut Montari*, s. 8.

⁵⁸ *Yeryüzünde Bir Melek*, s. 232-233.

⁵⁹ *Hayret*, s. 8.

Yüzi ol âdemin ki ola dırâz

Vech müdevver gerek

*Daçvisi çoğ olur unutması az*⁶⁰

*Bedirden enver gerek*⁶¹

Hamdullah Hamdi

Erzurumlu İbrahim Hakkı

Bu beyitlere göre, yüzün ince ve uzun olması, yani beyzîliği, biri müspet, diğeri de menfi olmak üzere iki anlam taşımaktadır. Olumlu manası, zekâvet ve hafıza kuvveti; olumsuzu da hilekârlık ve yalancılıktır. Ahmet Midhat, birbirinden farklı bu iki anlamı *Süleyman Muslî*⁶² romanında birleştirir ve beyzî simalı Baptisten'e her iki karakter hususiyetini de giydirir. Şu cümle onun zekiliğini ifade eder: "Çocuk buğday renkli nahif endamlı, kara kaşlı, kara gözlü, beyzî simalı; zekâ ve şecaat-ı tab'ına tavır ve siması şehadet eder bir afet olup..."⁶³ Şimdi de diğeri manaya bakalım. Asıl ismi Süleyman olan Baptisten, Hristiyanlara esir düştükten sonra onlardan biri gibi görünmüş ve yaptığı hilelerle şövalyeleri büyük kayıplara uğratmıştır. Roman boyunca Baptisten'in hem çok zeki, hem de çok mert olduğunu anlamakla birlikte, Hristiyan ve Batınîlere oynadığı oyunlar ve söylediği yalanlarla bir de hilebaz olduğunu öğreniriz. Ancak bu da onun zekâvetine işaret eder mahiyettedir.

Müşâhedât'ta Siranuş'un çehresi tarif edilirken beyzî simasına dikkat çekildiği görülmektedir. Yazar, bu kahramanın ne kadar zeki olduğunu örneklerle anlattıktan sonra aynı zamanda metanet nişanı da sayılan bu sima çeşidini, şu cümlelerle verir: "Karşımızdaki esmer güzelinin çehresi tamam o beyyine-i zîbaya zemin-i letafet-efzâ olacak beyzî çehrelerden bulunduğu gibi onun altındaki irice dudaklar ve yumruluğu sivriliğine galip çene, levha-i vechi gerçekten güzel bir hale koyduktan maada tabiatında da fevkalhad bir metanet ve gerek dostluğunda ve gerek düşmanlığında sebat ve hele intikamında şiddet olduğunu bâhiren göstermekte idi."⁶⁴

Ahmet Midhat, *Ahmet Metin ve Şirzad* romanında da beyzî simanın zekâvet belirtisi olduğunu kaydetmiştir. Eserde hizmetçi rolündeki Vasiliki'nin yüzü beyzîdir: "Uzunca boyu, ince beli kendisine fidan gibi bir letafet verir. Çehre zükûreti de değildir. Beyzî çehre üzerinde koyu ela gözler zekâvet ve hatta biraz da şeytanet ziyaları saçır."⁶⁵

Hamdullah Hamdi ile Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın kıyafetnamelerinde rastlamadığımız; ancak Mevlana Alaaddin Çelebi'nin kıyafetnamesinde yer alan

60 Çelebioğlu, s. 326.

61 *age.*, s. 339.

62 Ahmet Midhat, *Süleyman Muslî*, Kırkanbar Matbaası, İstanbul 1294.

63 *age.*, s. 16.

64 *Müşâhedât*, s. 15.

65 *Ahmet Metin ve Şirzad*, s. 98.

farklı bir örneği de buraya almak faydalı olacaktır zannedirim. Adı geçen eserde çiçek bozuğu ve çilli olan marazî bir simanın inatçı ve kötü ahlâkta bir insana delâlet ettiği belirtilmiştir.⁶⁶ Ahmet Midhat'ın *Karnaval* romanında bu evsafa bir kahramanın, Şehnaz'ın olması dikkat çekicidir. Yazara göre Şehnaz'ın yüzü; onun inatçı, kıskanç ve hoppa biri olduğunu ilân etmektedir: “Şehnaz Hanımefendi, haddizatında yed-i kudretin ol kadar özenerek tertip ve tezyin eylediği bir masnu' olmadığından kız sekiz dokuz yaşlarına geldiği zaman sanki Sani'-i teala hazretleri bu masnu'u kendisi dahi beğenmemiş de tasvirgerdesini beğenmeyen ressamın fırçalarını boyaya batırarak suratına doğru serpiverdikleri vechile hadsiz hesapsız çilleri ve çiçek bozuklarını bu kızın yüzüne serpivermişti.” Ahmet Midhat, Şehnaz hakkında bir iki tasvirde daha bulunduktan sonra şu neticeye varır: “Hüsn-i ahlâkın ahsen-i vücûhta aranılması lâzım geleceği hakkında verilmiş olan bir hükm-i celîle itirazınız var mıdır? Yok ise, Şehnaz Hanım'ın ne kadar hoppa, ne kadar hadidü'l mizaç ne kadar kıskanç bir şey olacağını dahi başkaca mülâhaza buyurunuz.”⁶⁷

Ahmet Midhat, yukarıdaki örneklerin dışında daha birçok romanında da bazı kahramanların yüzüne kıyafet ilminin penceresinden bakmış ve onların nasıl bir şahsiyete malik olduğunu anlayarak tespitlerini okuyucularıyla paylaşmıştır. *Yeryüzünde Bir Melek*'te Raziye, *Karnaval*'da Nikolaki, *Henüz On Yedi Yaşında*'da Kalyopi ve ailesi, *Acâib-i Âlem*'de Miss Hafet'in halası, *Vâh*'ta Behcet, *Demir Bey yahut İnkîşâf-ı Esrâr*'da Lini ve bunlar gibi birçok kahramanın yüzü, sahiplerinin ne derece zeki yahut da güzel ahlâkta olduğunu; *Haydut Montari*'de Corcino, *Hayret*'te Sanc'ın evine giren hırsızlar ve *Dürdane Hanım*'da Andonaki'nin simaları da bu insanların kötü ahlâk ve mizacını ifşa etmektedir. Bunlara ilâve olarak *Paris'te Bir Türk*'te Nasuh'a sual soran bir kişinin yüzü, o kişinin ne kadar aptal; *Ahmet Metin ve Şirzat*'ta Süreyya, *Arnavutlar ve Solyotlar*'da Fotos'un yüzü, bunların ne derece cesur ve civanmert; *Dürdane Hanım*'da da Gülbeyaz'ın yüzü bu kadının nasıl hamarat ve ihtiyatlı biri olduğunu haber vermektedir.

Buraya kadar verdiğimiz misaller, Ahmet Midhat'ın kıyafet ilminde ne derece vukufiyet peyda ettiğini zannedirim gösteriyor. Ancak mesele bununla da kalmaz ve yazar, bu ilmi, romanlarındaki kahramanlarına da talim ettirir. Meselâ; *Felatun Bey ve Rakım Efendi*'de⁶⁹ Rakım'ın tahsil ettiği ilimler sayılırken bunlar arasında menâfiü'l-aza da denilen kıyafet ilmi de vardır: “Badehu Galata'daki dostundan hikmet-i tabiyye, kimya, teşrih-i menâfiü'l-a'zâyı oldukça tahsil edip Beyoğlu'ndaki Ermeni dostunun kütüphanesinde dahi coğrafya, tarih, hukuk ve muâhedât-ı düveliyyeye dair lüzum derecesinin

⁶⁶ Çavuşoğlu, s. 202.

⁶⁷ *Karnaval*, s. 47.

⁶⁹ Ahmet Midhat, *Felatun Bey ve Rakım Efendi*, Kırkanbar Matbaası, İstanbul 1292.

fevkinde dahi malumat topladı.”⁷⁰ *Felâton Bey ve Rakım Efendi*'den aldığımız bu örnekte olduğu gibi *Acâib-i Âlem*'de de Subhi Bey, kıyafet ilmini ciddî manada bilmektedir. Bu kahramanların dışında, *Yeryüzünde Bir Melek*'te Hacı Hafız Mehmet, *Henüz On Yedi Yaşında*'da Ahmet ve Hulusi Efendiler, *Acâib-i Âlem*'de Hicabi, *Dürdane Hanım*'da Ulviye Hanım, *Vâh*'ta Ferdane Hanım, *Demir Bey yahut İnkişâf-ı Esrâr*'da Mustafa Kamerüddin, *Arnavutlar Solyotlar*'da Rüstem, *Haydut Montari*'de Gargola, *Gönüllü*'de Ethem Paşa, *Jön Türk*'te⁷¹ Abdüllatif Efendi vb. kıyafet ilmini ya ciddî manada tettebbu etmişler ya da bu ilimden bir hayli anlamaktadırlar.

Netice olarak, Ahmet Midhat Efendi, eserlerindeki kahramanları gelişigüzel teşkil etmeyerek -Batılı romanlarda da görüldüğü gibi- kıyafet ilmine muvafık bir surette vücuda getirmiştir, diyebiliriz. Bu yönüyle yazar, söz konusu ilimden bir kâif kadar haberdardır. İncelediğimiz romanlarda örnek verdiğimiz şahısların gerek umumî çehre; gerekse vücut azalarının her biri, kıyafet ilminin tespit ve tahminleri çerçevesinde itina ile çizilmiş ve bu kahramanlar, roman boyunca kendi suretlerinin delâlet ettiği manaya uygun bir şekilde hareket etmişlerdir. Araştırmamızda ortaya çıkan bir sonuç da ele aldığımız romanlarda, kıyafet ilminin kahramanlar tarafından da biliniyor oluşudur. Bu hususiyet, karakterlerin hâl ve hareketlerini belirleyerek zaman zaman romanın kurgusuna tesir edecek boyutlara ulaşır. Bu çerçevede Ahmet Midhat, eserlerindeki bazı şahısları, kıyafet ilminden anlayan diğer kahramanların gözüyle irdeler ve birçok insanın suret ve sîretini, hem kendi nazarıyla; hem de roman kahramanları vasıtasıyla okuyuculara nakleder. Bütün bunlar da yazarın kıyafet ilminden ne derece etkilendiğini sarih bir surette ortaya koymaktadır.

Kaynaklar

- Ahmed Midhat, *Ahmet Metin ve Şirzad*, İstanbul, 1309.
 Ahmed Midhat, *Arnavutlar Solyotlar*, İstanbul, 1305.
 Ahmed Midhat, *Cinli Han*, İstanbul, 1302.
 Ahmed Midhat, *Dürdane Hanım*, İstanbul, 1299.
 Ahmed Midhat, *Esrâr-ı Cinâyât*, İstanbul, 1301.
 Ahmed Midhat, *Felâton Bey ve Rakım Efendi*, İstanbul, 1292.
 Ahmed Midhat, *Fennî Bir Roman yahut Amerika Doktorları*, İstanbul, 1305.
 Ahmed Midhat, *Gürcü Kızı*, İstanbul, 1306.
 Ahmed Midhat, *Haydut Montari*, İstanbul, 1305.
 Ahmed Midhat, *Hayret*, İstanbul, 1302.
 Ahmed Midhat, *Jön Türk*, İstanbul, 1326.

⁷⁰ *age.*, s. 12.

⁷¹ Ahmet Midhat, *Jön Türk*, İstanbul 1326.

- Ahmed Midhat, *Karnaval*, İstanbul, 1298.
- Ahmed Midhat, *Müşâhedât*, İstanbul, 1308.
- Ahmed Midhat, *Süleyman Muslî*, İstanbul, 1294.
- Ahmed Midhat, *Vah*, İstanbul, 1299.
- Ahmed Midhat, *Yeryüzünde Bir Melek*, İstanbul, 1296.
- ÇAVUŞOĞLU, Ali, "Kültür Tarihimizde Kıyafetnameler-Kaynakları, Konuları ve Hükümlerin Değerlendirilmesi-", *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*, Kayseri, 1996.
- ÇELEBİOĞLU, Âmil, "Kıyâfet İlmi ve Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdî ile Erzurumlu İbrâhim Hakkî'nin Kıyâfetnâmeleri", *Ankara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi-Ahmed Caferoğlu Özel Sayısı*, Ankara, 1979, s. 305-347.
- MACDONALD, O. B., "Fîrâset", *İslâm Ansiklopedisi*, MEB Yay., C. IV, İstanbul, 1988, s. 640.
- MENĞİ, Mine, "Kıyafetnameler Üzerine", *TDAY, Belleten*, Ankara, 1978, s. 300.
- ROBE-GRILLET, Alain, *Yeni Roman*, (çev. Asım Bezirci), İstanbul, 1981.
- ULUDAĞ, Süleyman, "Fîrâset", *İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., C. XIII, İstanbul, 1996, s. 116.
- YÜCEL, Tahsin, *İnsanlık Güldürüsünde Yüzler ve Bildiriler*, YKY, İstanbul, 1997.